

1

Політичні партії та представницька демократія

Політичні партії як репрезентанти волі народу.
Незважаючи на те, що слово "демократія" є звичним поняттям, з ним пов'язують різні уявлення. За своєю суттю демократія є такою формою влади, яка отримує свою легітимацію завдяки тому, що окремі громадяни надають їй перевагу та вважають її виразником своєї волі.

Демократія визначається певними фундаментальними принципами, які поширюються в суспільстві. Головний принцип демократії полягає у визнанні того факту, що всі люди є рівними та мають певні права. Демократія існує, коли громадяни можуть брати активну участь у житті суспільства, користуючись своїми правами – на свободу слова, зборів та членство в організаціях, свободу совісті та віросповідання, можливість подання петицій до уряду та голосування на справедливих виборах.

Інший принцип демократії полягає в тому, що уряд обирається людьми та існує для людей. Законна політична влада формується серед громадян і йде від громадян до уряду. Уряд відповідає за захист прав громадян, які, відповідно, надають урядові тимчасове право приймати рішення від їхнього імені. В авторитарній політичній системі уряд вимагає від людей покори, не беручи на себе жодних зобов'язань перед ними. Авторитарні форми правління не дають змоги людям обирати лідерів чи мати свою думку щодо державного курсу. Державні рішення ухвалюють без погодження з людьми.

Влада демократичного уряду обмежується конституційно визначеною структурою законів та практикою, які захищають соціальні та політичні свободи громадян. У демократичних державах політична влада розподіляється на законодавчу, виконавчу та судову. Кожна гілка влади має свою окрему сферу діяльності й водночас здійснює контроль над іншими гілками влади. Розподіляючи обов'язки та встановлюючи взаємну перевірку та контроль різних гілок влади,

демократичне суспільство страхує себе від узурпації влади, обмежує зловживання владою та допомагає гарантувати права громадян. Влада авторитарного уряду є необмеженою і неконтрольованою. Через централізовану й необмежену владу такий уряд здатний ухвалювати такі рішення, які призводять до порушення прав людини та меншості. Демократичний уряд, навпаки, схильний організаційно та процедурно ухвалювати рішення, які приносять користь основній масі суспільства (чи більшості людей та груп), а не слугувати приватним інтересам.

Демократичний уряд має повноваження ухвалювати рішення за допомогою виборчого мандата. Громадяни обирають представників до уряду. Регулярні вибори дають змогу опозиційним партіям конкурувати та представляти виборцям альтернативні напрями державної політики та державного управління. В такий спосіб громадяни роблять урядовців підзвітними, тому що вони мають періодичне право та можливість не голосувати за них.

Разом взяті перелічені принципи та правила становлять демократичний ідеал. Рівень поваги до них та їх застосування визначають рівень демократичності суспільства. Ідеал демократичного правління буде реалізований тоді, коли акти влади будуть збігатися з волею всіх громадян. Але на практиці це неможливо і влада цього ніколи не досягне, однак вона до цього повинна прагнути, бо саме це відрізняє демократичні режими від недемократичних. Перші відзначаються не просто певною відповідальністю перед населенням, а її високим рівнем. Їхні рішення повинні максимально збігатися з намірами максимально можливої кількості громадян у максимально можливий проміжок часу. Демократія повинна визначатись не лише як влада народу, але і як влада для народу, яка діє згідно з його волею і в його інтересах¹.

Роберт Дал зазначає, що відповідальна демократія базується на таких інституційних гарантіях: свобода об'єднань та організацій; свобода слова; право на участь у виборах; право обирати державних службовців; право політичних лідерів змагатися за підтримку і голоси виборців; альтернативні джерела інформації; вільні та чесні вибори; інститути, які узалежнюють державну політику від інтересів виборців².

¹ Encyclopedia of Democracy / Ed. By S.Lipset. – Congressional Quarterly Inc.D.C. vol. VIII, 1995.

² Даль Р. А. Пути перехода к демократии // Политика, 1991, № 10.

Визначення демократії як влади народу є, звичайно, важливим і широко вживаним поняттям. Але якщо говорити про демократію на національному рівні, слід зробити одне принципове зауваження: демократія є процесом управління, який здійснюється людьми не безпосередньо, а опосередковано – через представників, вибраних на вільних виборах (звідси і представницька демократія). Хоча в деяких державах можуть використовуватися і елементи прямої демократії (референдуми, плебісцити, опитування).

Першочергові запити населення у більшості сучасних демократичних систем не інтегруються безпосередньо в процес ухвалення політичних рішень. Навпаки, вони виражаються через диференційовану систему спілок, організацій, політичних партій і в такій опосередкованій формі стають значущими у процесі прийняття політичних рішень. Протягом останніх десятиліть значна частина дослідників політики займалася питанням функціонування проміжної політичної системи. При цьому загальноновизнаним є положення про те, що чим чіткіше інститути проміжної політичної системи висловлюють волю громадян, тим краще функціонує демократичний процес³.

Сучасна демократія може існувати тільки як представницька демократія. Представництво народу, що є джерелом політичної влади, здійснюється тільки завдяки виборам представників. Представництво свідчить про те, що громадянин шляхом виборів на певний час передає владу в руки довірених осіб та партій. Депутат, який балотується та обирається, репрезентує у парламенті разом з іншими депутатами сам народ. Народ – це більше, ніж активний та пасивний електорат. Це і діти, і люди похилого віку. Він охоплює цілі генерації. Тому виборці діють від імені народу та представляють його. Внаслідок виборів демократична еліта на певний проміжок часу отримує повноваження ухвалювати політичні рішення від імені народу і для народу. Суперечки про те, що таке справжня воля народу – типове явище у плюралістичному суспільстві. Тому в демократичному парламенті важливо не стільки з'ясувати волю всього народу, скільки шляхом компромісу поєднати інтереси різних суспільних та політичних сил.

³ Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. – К., 2001, с.199.

До засад репрезентативної функції в демократичній системі належить саме існування партій. Для цього все ще потрібні політичні партії. У будь-якому разі, навряд чи можна уявити собі, що – враховуючи попередній історичний досвід людства – інші політичні організації могли б краще, дієвіше, ніж партії, представляти інтереси народу. Це не означає, що політичні партії завжди виконують своє завдання настільки добре, що знаходяться поза будь-якою критикою. Констатується лише той факт, що для них у цьому немає переконливої альтернативи.

Західноєвропейський політичний процес протягом останніх двох століть зазнав суттєвих змін під впливом появи загальних виборів та виникнення політичних партій. Вибори при цьому виступили єдиним способом легітимації політичної влади, а політичними інституціями, що уможливають існування демократичних процедур, виступили політичні партії. Відповідно до цього сучасні демократії визначаються наявністю відкритих і чесних виборів та багатопартійністю. Вибори та політичні партії в західноєвропейській традиції дуже щільно пов'язані між собою. Фактично в ході тривалої історичної еволюції партії змонополізували процес формування керівних політичних еліт. Політичні партії представляють певні політичні програми, які намагаються одержати підтримку найширших мас виборців (електорату) і в такий спосіб пройти процес легітимації. Відповідно до самої виборчої логіки відповідальних керівних еліт, існує необхідність виникнення організації посередників, здатних інтегрувати суспільство. Оскільки політичні партії стали найдосконалішим інструментом, який бере на себе відповідальність за керівництво політикою держави (а здійснювати це можна лише через періодичну оцінку з боку електорату), то політичні партії найчастіше намагаються визначитися в контексті виборчої конкуренції. Однією з фундаментальних основ ліберальної демократії є те, що її здатність приймати ефективні рішення громадяни оцінюють через участь у виборах⁴.

Політичні партії, сформувавшись у XIX ст. як відповідь на бажання отримати більшу кількість голосів на парламентських виборах, стали важливим елементом усіх сфер сучасного політичного життя. Політики тоді розвивали політичні партії як засіб своєї підтримки на виборах, але партії пізніше довели, що

⁴ Шаповал В. Вибори як форма безпосередньої демократії (питання теорії) // Вибори та демократія, 2004, № 1.

можуть виконувати значно більшу кількість різноманітних соціально важливих ролей.

Розвиток демократичних політичних систем переконує нас у тому, що політичні партії загалом залишаються найефективнішим інструментом реалізації групових інтересів у сфері політики.

Політичні партії можна і треба трактувати як своєрідні інститути посередництва між соціальними групами (наприклад, класами, етнічними чи релігійними групами) та процесом ухвалення рішень, який відбувається в межах структури державної влади. Вони становлять невід'ємний атрибут демократичної політичної системи. Політологи погоджуються з тим, що у так званих відкритих суспільствах повинні існувати такі способи зв'язків (інституції, процедури, механізми), які уможливають накладання визначених обмежень на тих, хто керує суспільством. Слугують вони ланками, які пов'язують суспільство з політичними елітами і разом з тим мають особливе значення для збереження статусу відкритості самого суспільства. Чим відкритішим є суспільство, тим сприятливіші в ньому умови для стабільності демократії. Якщо визнаємо реалізацію певних функцій за невід'ємну передумову стабілізації соціальної системи, а також гарантію його цілісності, то змушені розглядати цей процес у контексті оформлення цілого укладу взаємних зв'язків між його елементами (творення взаємних залежностей поміж різними політичними акторами). Контроль суспільної поведінки, процес політичної участі, пропаганда нових цінностей, спосіб відбору лідерів, процес глибинних системних трансформацій – усе це потребує налагодження взаємних зв'язків між різними рівнями структури політичної системи. Створення власне таких ланок поєднання є винятково важливою функцією політики, і особливу роль у цьому відіграють політичні партії. Вони поєднують між собою державу та її громадян⁵.

Громадяни очікують і прагнуть певних гарантій для себе, впливу на функціонування політичної системи, а позиція партійних еліт залежить від їх здатності мобілізувати енергію та лояльність громадян на свою користь (наприклад, у виборчому процесі). Політичні партії є певною мірою гарантією реалізації партисіпітарних очікувань громадян, як і забезпечення елітам стабільної і лояльної бази підтримки, що дає ефект участі в процесі здійснення державної влади.

⁵ *Поппер К.* Демократия и народоправие // *Политика*, 1991, № 10.

Жодна сучасна демократія не може обійтися без законодавчих органів, які формуються, звичайно, за участі політичних партій. Партійна виборча конкуренція в деяких політичних системах була замінена чи доповнена іншими формами політичної активності та ухвалення рішень, зокрема корпоративістськими та плебісцитарними. Однак загальне виборче право, конкуруючі політичні партії та законодавчі органи є виразними індикаторами сучасної демократії. З цієї причини наявність партійних систем та їхня конфігурація помітно впливають на дієвість та громадське сприйняття демократичного ладу.

Зрозуміти демократичну політику без організації політичних партій неможливо. Їхня діяльність глибоко проникає в політичне життя суспільства. Вони є своєрідним механізмом урегулювання політичних конфліктів, визначають характер і напрям політичного процесу, забезпечують зв'язок суспільства і держави⁶.

Виборча та ліберальна демократія. Однак чи є вибори єдиним змістом демократії? У своїй блискучій статті у Journal of Democracy Леррі Даймонд розкрив основну відмінність між виборчою і ліберальною демократією⁷. Ліберальні демократії не обмежуються наявністю системи демократичних виборів. Для них також притаманні такі риси, як контроль над виконавчою владою, незалежна судова влада, що забезпечує дотримання верховенства закону; захист прав свободи особистості, слова, зібрань, совісті, права вибирати і бути обраним; захист прав меншин; обмеження можливостей партій, які перебувають при владі, впливати на процес виборів; ефективні гарантії проти сваволі поліції і судових органів; відсутність цензури; мінімальний урядовий контроль над засобами масової інформації. У випадку виборної демократії існує система влади та управління, сформована в результаті відносно вільних і справедливих виборів, але відсутні багато інших гарантій прав і свобод, які існують в ліберальних демократіях. Як підкреслює Даймонд, кількість виборних демократій різко зросла за останні роки, у той час як кількість ліберальних демократій залишилась незмінною.

⁶ Ware A. The Logic of Party Democracy. – L., 1979.

⁷ Diamond L. Is the Third Wave Over? // Journal of Democracy. – July 1996, № 7.

За результатами досліджень, проведених Домом Свободи, 118 країн вважаються виборними демократіями. Однак лише 79 з цих країн Дім Свободи визначає як "вільні", тобто ліберальні, демократії. 39 держав з виборними органами влади і управління названі "частково вільними", серед них такі країни, як Росія, Індія, Туреччина, Бразилія, Пакистан, Колумбія та Україна⁸.

Існування й усвідомлення цієї відмінності призвело до того, що дехто ставить під сумнів правомірність ідентифікації демократії з виборами. Почалися розмови про "ненадійність фактору виборів" і "капкан вільних виборів". Це розчарування має декілька джерел, однак значною мірою пояснюється розбіжностями у результатах, якими закінчуються вибори у незахідних і західних країнах.

По-перше, вибори у незахідних країнах можуть призвести до перемоги політичних лідерів і груп, які становлять серйозну загрозу для існування демократичних інститутів у країні. Вищі керівники у країнах Латинської Америки і колишніх республік Радянського Союзу, обрані демократичним шляхом, вдавалися до сваволі і недемократичних методів управління, переслідували своїх опонентів і керували з допомогою декретів. Інші виборні вищі керівники у країнах Латинської Америки підпорядковували собі парламенти своїх країн і впроваджували конституційні поправки, які дозволяли продовжити термін їх повноважень. У незахідних суспільствах, в яких відсутня західна традиція лібералізму, уряди, сформовані в результаті виборів, рідко приділяють увагу захисту прав людини, можуть утискати права меншин, обмежувати свободу ЗМІ, а також закривати очі на грубі методи поліції або навіть захочувати їх.

По-друге, ситуація виборів у незахідних країнах провокує політиків робити заяви та виступати з гаслами, здатними забезпечити їм додаткові голоси виборців, і часто ці гасла мають етнічний, релігійний або націоналістичний характер. Такі заклики можуть загострювати протиріччя між країнами і всередині країни, а також часто призводять до перемоги антизахідних політичних лідерів і антизахідної політики загалом. Демократизація виявляється парцеляризуючим, а не космополаризуючим процесом. Парадоксальним чином запозичення незахідними політичними суспільствами західних демократичних інститутів часто стимулює розвиток і приводить

⁸ Karatnycky A. Freedom on the March // Freedom Review. –1997, № 28.

до влади антизахідні політичні рухи. У деяких мусульманських державах питання, вочевидь, стоїть так: або антидемократичне світське суспільство, або антизахідна демократія. У регіоні Перської затоки Саудівська Аравія – найближчий союзник США – є найбільш недемократичною країною, в той час як Іран – головний противник США – найбільш демократична держава.

На Заході виборча демократія базується на фундаментальному спадку політичного лібералізму, який включає в себе права людини і принципи правової держави. Однак і в неліберальних, незахідних політичних системах виборча демократія може відігравати важливу роль. Ліберальна демократія базується на понятті переваги особистості і є продуктом західної цивілізації. Тому існує точка зору, що ліберальна демократія неможлива поза Заходом. Насправді ж у межах кожної з існуючих на Землі цивілізацій є щонайменше одна демократична країна. Тобто ліберальну демократію не можна вважати внутрішньо несумісною з незахідними культурами. Однак міра сприйняття незахідними суспільствами ліберальної чи виборчої демократії залежить від ступеня впливу на них з боку Заходу.

Світові цивілізації відрізняються між собою мірою подібності до західної культури, а також мірою впливу на них Заходу. Латинська Америка, безперечно, близька до Заходу, а за деякими показниками повинна бути включена до західної цивілізації. Православ'я є найбільш далеким і проблематичним родичем. У Африці західне правління було коротким, а його вплив, за винятком Південної Африки, обмеженим. Щодо ісламського світу, то різні країни відчували різний ступінь західного впливу, але в арабській серцевині ісламського світу він також був обмеженим. Подібна ситуація і в Китаї. Загалом ступінь сприйняття електоральної демократії незахідними суспільствами виявився залежним від ступеня впливу Заходу на ці країни.

Демократичний розвиток починається, коли політичним лідерам здається, що підтримувати його стає вигідно і це перетворюється на їхній обов'язок. Але в багатьох регіонах світу подібні системи відсутні. У більшості ісламських країн авторитарні уряди повністю контролюють ситуацію і не виявляють найменшого бажання розпочинати демократичні перетворення. В тих небагатьох демократичних державах, які існують в ісламському світі, правителі керують недемократичними методами і не виявляють бажання до переходу від виборчої до ліберальної демократії.

Важливим також є те, що практично у всіх ісламських державах, в яких немає фундаменталістського режиму, фундаменталістські рухи відіграють суттєву, а іноді центральну роль в опозиції. Помітна відсутність ліберально-демократичних опозиційних угруповань.

Крім того, широко розповсюдженою є думка про те, що демократія базується на могутньому громадянському суспільстві. В ісламських країнах сьогодні таке громадянське суспільство тільки формується, але це фундаменталістське громадянське суспільство, а не світське чи ліберальне.

Елітам Китаю та багатьох інших азіатських країн ліберальна демократія не потрібна. У Китаї спостерігається сильна протидія демократії з боку політичних лідерів. Молода буржуазія надто пов'язана з державою, щоб кинути виклик державній владі, а у студентів та інших дисидентів немає стабільної соціальної бази. Поняття "права людини", що обмежує повноваження держави, слабо розвинуте у Східній Азії. Вважається, що вони надаються державою. Перевага належить злагоді та співробітництву, а не протиріччям і конкуренції. Підтримка порядку і повага до ієрархії розглядаються як основні цінності. Зіткнення ідей, угруповань і партій зазвичай вважається небезпечним. Звідси, виборча демократія – тією мірою, якою вона з'являється в азіатських суспільствах, – звичайно буває спрямована на досягнення консенсусу, а не на створення ситуації вибору. Цим вона відрізняється від виборчої демократії на Заході й не має західного шлейфу ліберальних інститутів і процедур⁹.

Політичні партії та перехід до демократії. Демократія не може існувати без політичних партій. Парламентська демократія – це партійна демократія. Для втілення в життя влади народу необхідно об'єднати в єдине ціле його розмаїту політичну волю. В умовах представницької демократії цю функцію виконують політичні партії. Без політичних партій демократія неіздатна.

Партія, як свідчить латинське походження цього слова (від латинського "pars" – частина), є частиною цілого і організовує лише окрему частину політичного спектра. Наявність у суспільстві різноманітних політичних партій відображає той незаперечний факт, що люди від природи різні,

⁹ Хантінгтон С. Двадцять років потому: майбутнє третьої хвилі // Українські варіанти, 1999, № 1-2.

мають різні інтереси. За умови парламентської, представницької демократії політичні партії виступають носіями розмаїття ідей та підходів, політичного плюралізму.

Однак політичні партії намагаються виборювати не відособлені суспільні інтереси, а загальну суспільну волю, що й відрізняє їх від інших політичних інститутів (наприклад, груп інтересів). Проте коли яка-небудь партія починає претендувати на право вирішувати, що саме відповідає інтересам усіх громадян, і коли вона заявляє, що володіє монополією на істину чи патріотизм, – це, як свідчить історія, призводить до фатальних суспільних наслідків. У такому розумінні суті політичних партій закладена основна небезпека для демократії¹⁰.

Це не виключає того, що певні політичні партії можуть надавати пріоритетну підтримку окремим політичним темам чи суспільним секторам. При демократичному правлінні партії є не самоціллю, а засобом реалізації інтересів. Парламентська демократія – це така форма суспільного правління, при якій існують інституційні механізми збалансування різних (а то й протилежних) суспільних інтересів. У демократичній державі превалює не одна партія, а партійне керівництво, у державі панує "партійна система".

Проте навіть рівновага політичних сил у суспільстві не є панацеєю від зловживання владою. Не можна надмірно ідеалізувати політичні партії. За відсутності належних механізмів стримування та противаг, контролю з боку громадськості у намаганні досягти максимального суспільного впливу партії здатні піти доволі далеко. Демократії, як про це говорив Р.Міхельс, притаманна тенденція до олігархії. "Визнання організації, – пише він, – це завжди вираження тенденції до олігархії. Суть будь-якої організації (партії, профспілок і т. д.) містить в собі завжди глибоко аристократичні риси. Організаційна машина, яка створює масивні структури, викликає в організованих масах серйозні зміни. Відношення вождя до мас вона перетворює у свою протилежність. Організація завершує остаточний поділ всякої партії чи профспілки на меншість, яка керує, і більшість, якою

¹⁰ *Schmitter P.C. Dangers and Dilemmas of Democracy // Journal of Democracy, 1994, vol. 5(2)., Diamond L. Three paradoxes of Democracy // Journal of Democracy, 1990, vol.1(3).*

керують. З посиленням організації демократія починає зникати”¹¹.

Кандидати, котрі обираються за пропорційною системою, виборюють насамперед місце в списку, яким розпоряджається партійний апарат, а не голоси виборців. Насправді, обираючи партію, виборець обирає її апарат. За умови пропорційної системи, як зазначав М.Дюверже, партія стає єдиним виборчим округом.

Не можна забувати і застереження М.Острогорського про те, що й в умовах парламентської демократії не завжди вдається подолати відчуження суспільства від управління і державної влади. Він показав, яким чином за наявності рівного виборчого права населення може витіснитися з політичного життя і ставати об’єктом маніпулювання зі сторони партійної еліти (кокусу)¹².

М.Вебер зазначає, що розвиток загального виборчого права призводить до трансформації партій як об’єднання “авторитетних людей” у “партійні машини”, діяльність яких керується партійними босами. А це, у свою чергу, веде до плебісцитарної демократії, яку він утотожнює з “диктатурою”, що базується на емоційності мас. “Таким чином, – пише він, – над парламентом фактично виростає плебісцитарний диктатор, який за допомогою “машини” підкорює собі маси і для котрого парламентарі становлять лише свиту”¹³.

Ці застереження класиків теорії політичних партій особливо актуальні для перехідних суспільств. Не можна забувати, що за певних суспільних умов політичні партії можуть набувати тоталітарного характеру і бути основою тоталітарного режиму. Історія тоталітарних партій – фашистських та комуністичних – яскраве тому підтвердження.

Причини, які спонукають людей об’єднуватися в політичні партії, є дуже різними. Це можуть бути регіональні проблеми, певні конкретні завдання або ж ідеології. Роль останніх у формуванні політичних партій є визначальною. Саме ідеологія об’єднує людей в єдине політичне ціле, надихає їх на політичну діяльність, спрямовану на втілення в життя певних ідеологічних цінностей та суспільних ідеалів. При цьому надзвичайно важливо, щоб світоглядні принципи, покладені в основу

¹¹ *Михельс Р.* Социология политических партий в условиях демократии // Диалог, 1990, № 3, с.10.

¹² *Острогорский М.* Демократия и политические партии. – М., 1997, с.125.

¹³ *Вебер М.* Политика как призвание и профессия. – В кн.: Избранные произведения. – М., 1990, с.25.

діяльності політичних партій, були реальними, а не утопічними. Суспільні утопії, які надзвичайно легко захоплюють суспільну свідомість в перехідні періоди, є однією із серйозних загроз для становлення демократії. Ось чому важливо, щоб в основі програм політичних партій лежали перевірені часом і суспільною практикою ідеології, цінності, які об'єднують, консолідують.

Політичні партії відрізняються від інших політичних об'єднань тим, що вони хочуть здійснювати політичну владу, яка дає їм можливість втілювати в життя свої уявлення про належний стан всього суспільства. В умовах парламентської демократії єдиним шляхом досягнення влади є перемога на виборах. При цьому її, безперечно, матимуть ті, хто чітко розрізнятиме інтереси виборців, вестиме з ними копітку й цілеспрямовану повсякденну роботу, а не розраховуватиме лише на виборчі технології чи адміністративний ресурс. У парламенті партійні фракції повинні перетворювати свої передвиборчі обіцянки в обов'язкові для всіх закони. У цивілізованій демократичній державі парламент є вищим органом законодавчої влади, а не місцем політичних маніфестацій чи вияснення стосунків. У парламентській демократії основним мірилом ефективної роботи партії є кількість розроблених партійною фракцією суспільно значимих законопроектів. І саме за цим критерієм прийнято розрізняти конструктивні партії від популістських.

Роль політичних партій особливо важлива у трансформаційні періоди. У країнах Центральної та Східної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки процес політичної модернізації та демократизації нерозривно пов'язаний з діяльністю політичних партій. Однак недостатній досвід впровадження самих демократичних змін, як і формування та діяльність політичних партій, можуть стати важким тягарем для розвитку демократії. На жаль, партії та політична еліта не завжди адекватно реагують на виклики трансформаційного періоду.¹⁴

Партійне керівництво. У науковій літературі загальноновизнаним є положення про те, що сучасні політичні системи, які вважаються демократичними, засновані на

¹⁴ *Прозоров Ю.Б.* Партии в переходных обществах (латиноамериканский опыт) // *Полис*, 1994, № 4.

партійному керівництві. Поняття демократії пов'язане з процесом, що гарантує появу людей, які здійснюють публічні функції завдяки перемозі певної політичної партії на загальних виборах. Можна уявити собі також і вибори непартійні, однак у сучасній практиці необхідною умовою появи демократичного правління є наявність конкурентної партійної системи. На підставі цього Р. Катц стверджує, що партійне керівництво є синонімом представницької демократії. Однак треба зазначити, що йдеться про ситуацію, за якої партії виступають справжніми носіями політичної влади.

Загалом принцип партійного керівництва означає, що:

- в межах політичної системи існує конкурентна партійна система, яка є результатом існування свободи створення та діяльності політичних партій. Ця конкурентна модель системи пов'язана з цінностями ліберальної демократії або є механізмом, що її наповнює;

- конкурентна партійна система інститує свободу політичного вибору, що здійснюється в межах суспільства, та право опозиції пропонувати альтернативні рішення;

- результатом партійної конкуренції є те, що переможець повністю переймає контроль над процесом керівництва (часто необхідним є формування партійних коаліцій, хоча традиційний принцип партійного керівництва насамперед акцентує увагу на формуванні однопартійного керівництва);

- створена в такий спосіб влада має демократичну легітимність. Процес прийняття рішень контролюється політичною партією (чи партіями), яка спирається на волю масового суверена, висловлену у виборчій кампанії;

- державна влада відповідальна перед суспільством, бо виникла завдяки організованим у політичні партії суспільним групам, які пройшли свою апробацію через участь у загальних виборах;

- існує група політиків, лояльних до партії і відповідальних перед електоратом, яка займає особливе місце в процесі суспільно-політичних переговорів та прийнятті рішень.¹⁵

Ці принципи існування партійного керівництва стосуються демократичного оточення партійної системи і мають загальний та системний характер. Більшість політологів, які підтримують принцип партійного керівництва, вважають, що модель партійного керівництва уможлиблює існування політично

¹⁵ Party Governments: European and American Experiences / Ed. by R. Katz. – Berlin: de Gruyter, 1987, p.12.

відповідального перед суспільством уряду, через те що в ньому беруть участь представники партії, які так само, як і партія, своїм становищем завдячують виборам.

Коли перенести цей аналіз на рівень партійної системи, слід визнати необхідність дотримання додаткових умов, які сприяють стабілізації переговорного процесу між політичними партіями як основного чинника у формуванні державної політики. Йдеться про те, щоб:

- всі політичні рішення затверджувалися партійними політиками, обраними на конкурентних виборах, або іншими особами, відповідальними перед ними. Лояльність до певної партії як актуального суб'єкта державної влади повинна існувати в межах бюрократичного апарату та інших публічних чи псевдопублічних інститутів;

- напрям політики держави визначається правлячою партією, якщо вона формує однопартійний уряд, чи групою партій, які беруть участь у формуванні коаліційного уряду;

- партія (партії) займають найважливіші посади в публічній адміністрації, а підлеглі пройшли процес добору через визначені внутрішньопартійні та міжпартійні процедури.

Отже, традиційна (англосаксонська) концепція партійного керівництва, за якою вважається, що лише однопартійні уряди (типу британського) гарантують домінування партійного стилю політики в державі, була відкинута європейською політичною традицією. Тут більша увага акцентується на тому, що робить партія, отримуючи статус правлячої, а не на тому, в який спосіб вона обрана і чи володіє абсолютною більшістю в парламенті¹⁶.

Відзначають три види політичних інституцій, важливих для появи і стабілізації партійного керівництва, – тип виборчої системи, структура парламенту та тип політичного режиму.

Тип виборчої системи. Теза про те, що справжнє партійне керівництво може існувати лише у мажоритарній виборчій системі, сформульована М. Дюверже, отримала назву соціологічного закону. Він стверджує, що мажоритарна виборча система породжує двопартійну, яка сприяє інституалізації принципу партійного керівництва, а пропорційна – багатопартійну, яка ускладнює його реалізацію.

На думку М. Дюверже, в системах більшості функціонує:

¹⁶ *Herbut R.* Концепція "rzadow partii" (party government). – In.: *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porownawcza / Pod. red. A.Antoszewskiego, R.Herbuta.* – Wroclaw, 1997, s.124-125.

а) механічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що всі партії, які беруть участь у виборах, за винятком двох найсильніших, є перманентно підпрезентаційними;

б) психологічний ефект виборчого права, який полягає у тому, що виборці схильні голосувати за найсильніші партії, побоюючись втрати своїх голосів¹⁷.

Однак очевидно, що характер зв'язків між двома типами систем є значно складнішим, ніж про це говорить М. Дюверже. Крім цього, більшість політологів звертають особливу увагу на тип партійної системи, коли йдеться про стабільні демократії. У підсумку виборча система постає перед нами у демократичному політичному укладі швидше як наслідок, аніж як причина. Мажоритарна виборча система звичайно стабілізує та продовжує існування двопартійної конкуренції, але її не можна розглядати як виключне джерело двопартійності, а відтак і стабілізатора партійного керівництва.

І хоча соціологічний закон М. Дюверже піддавався жорсткій критиці¹⁸, однак очевидно, що загальна тенденція, яку він відзначив, існує. Підтверджують це порівняльні дослідження виборчих та партійних систем країн ліберальної демократії. Наприклад, із 30 країн з мажоритарною виборчою системою 21-а має двопартійну систему, 2 – систему домінуючої партії, в одній кандидати в парламент номінуються без участі партій і лише в 6 державах існує багатопартійна система. Водночас із 20 держав, які використовують пропорційну виборчу систему, 15 мають багатопартійну систему, 3 – двопартійну, 2 – систему домінуючої партії¹⁹. Про характер співвідношення виборчої і партійної систем детальніше читайте далі (розділ 5).

Виборчі системи зумовлюють явище надпрезентації (коли партії отримують більше мандатів, ніж подано за них голосів) і підпрезентації (коли партії отримують менше мандатів, ніж подано за них голосів).

Деякі вчені поділяють виборчі системи на слабкі та сильні²⁰. Основний критерій цієї класифікації – ступінь впливу виборчої системи на виборців. Слабка виборча система не

¹⁷ Дюверже М. Политические партии. – М., 2000, с.307.

¹⁸ Wildavsky A. A Methodological Critique of Duverger's "Political Parties" // Journal of Politics, 1959, 21/2.

¹⁹ Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porownawcza / Pod. red. A.Antoszewskiego, R.Herbuta. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s.242.

²⁰ Taagapera R., Shugart M. Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems. – New Haven, 1989.

застосовує спеціальних елементів збільшення диспропорції в процесі боротьби за депутатські мандати, сильна ж їх використовує. Мажоритарна виборча система, без сумніву, належить до категорії сильних. Частина з-поміж пропорційних систем теж належить до цієї категорії, особливо ті, які застосовують формулу де Хондта: малі виборчі округи та високий прохідний бар'єр (наприклад, в Іспанії, Греції, Португалії). Виборчі системи, які застосовують формулу Сенте-Лаге (великі виборчі округи та низький прохідний бар'єр), належать до категорії слабких. Саме в цьому контексті треба розглядати процес становлення принципу партійного керівництва і його межі. Сильні системи застосовують маніпуляційний вплив на виборців, а також на перебіг та характер міжпартійної конкуренції, уможливлючи стабілізацію сильнішої версії партійного керівництва. По-перше, сильна система обмежує сам вибір, підштовхуючи виборців до підтримки сильнішої політичної партії з метою виграшу в міжпартійній конкуренції. Таким чином, страх перед втратою свого голосу стає основним мотивом, який визначає симпатії виборців. По-друге, не заохочує малі партії до участі у міжпартійній боротьбі, оскільки шанси її потрапити до парламенту мінімальні. По-третє, сильні виборчі системи ускладнюють зміну партійної системи. Слабкі системи не виключають можливості стабілізації партійного керівництва, однак, як правило, виникає слабша його версія²¹.

Структура парламенту. Звичайно, процес формування сильного партійного керівництва чи його стабілізація пов'язаний з функціонуванням однопалатних (однокамерних) парламентів. Якщо існує вища (чи друга) палата парламенту, то втрата нею реальних впливів не ускладнює перебігу процесу прийняття рішень і не створює загрози для стабільності партійного керівництва (наприклад, палата лордів у Великобританії). Якщо маємо справу з сильним типом партійного керівництва, то шанси існування реального бікамералізму (двопалатності) зменшуються. Існування організаційно сильних партій, які мають значну підтримку виборців, гарантує створення достатньої системи зв'язків між двома палатами і появу партійного керівництва. Цей процес,

²¹ *Sartori G.* The Influence of Electoral Systems: Faulty Laws or Faulty Method? – In: *Electoral Laws and their Political Consequences* / Ed. by B.Grofman, A.Lijphart. – N.Y., 1986., *Lijphart A.* Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies.1945–1990. – Oxford, 1994.

однак, буде менш ефективним у випадку бікамералізму (процес прийняття рішень затягується, а здатність партії нав'язати своє рішення двом палатам є обмеженою, що можна прослідкувати на прикладі Німеччини)²².

Тип політичного режиму. Взаємини парламенту та виконавчої влади, на думку багатьох вчених, є вирішальними для функціонування будь-якої форми партійного керівництва. Йдеться про дві проблеми: спосіб формування виконавчої влади та її повноваження. Ці взаємини відмінні у межах президентської та парламентської системи правління. Варто зазначити, що президентська форма правління відрізняється від моделі партійного керівництва виразним домінуванням виконавчих структур над партійними. Загалом можна стверджувати, що президентська форма правління не сприяє і навіть обмежує стабілізацію механізму партійного керівництва через обмеження міжпартійної конкуренції. Прикладами такого типу є політичні системи Франції, Фінляндії та Португалії. У Франції конституція з 1958 р. гарантує президентові багато прав, але істотно його позицію визначають два чинники: існування позаконституційних конвентів та зв'язок між президентською та парламентською більшістю. Це зумовлює формування в країні політики, яку прийнято називати "двірцевою" (court politics). Так звані президентські партії є механізмом допомоги президентові у забезпеченні підтримки виборців на президентських виборах. Діяльність уряду є джерелом патронату з боку держави, а сам президент володіє майже монархічними правами. Оскільки президентські партії сприяли перемозі президента у Франції (голлістська партія), то сенсом їхнього існування стала саме ця функція. Це були організації, які мали на меті представляти інтереси певних груп еліт, і це відсунуло на другий план проблему їхньої програмної ідентичності. Однак французька система – це лише псевдопрезидентська система. На практиці президент може домінувати так довго, як довго президентська партія матиме більшість у парламенті. Якщо вона втрачає більшість, то система набуває типово парламентських ознак. Вибори 1986 р. на деякий час спричинили відділення президентської меншості від парламентської більшості (cohabitation), а вибори 1993 р.

²² *Pasquino G.* The Impact of Institutions on Party Government: Tentative Hypotheses. – In: *Visions and Realities of Party Government* / Ed. by F.Castles, R.Wildenmann. – Berlin, 1986.

перевернули цей уклад і продовжили його (другий етап cohabitation). Так само стосовно Португалії в 1974-1982 рр. важко говорити про існування партійного керівництва через існування тут двох інституцій: правління президента і так званої Революційної ради (військового органу). І лише у першій половині 70-х рр. почалася консолідація партійної системи і парламентаризація політичного режиму.

Парламентська форма правління пов'язана з існуванням колегіальної відповідальності тих, хто здійснює керівництво (це може застосовуватися через вотум недовіри чи за підтримки уряду парламентською більшістю). Найдосконалішим механізмом реалізації цієї відповідальності є політичні партії.

Треба також пам'ятати, що за даної форми правління прем'єр володіє правом на розпуск парламенту. Сама лише загроза застосування цього права дисциплінує парламентську більшість і є зброєю проти опозиції. У ситуації парламентської кризи партія (лідери) можуть створити в такий спосіб нову більшість через повторні вибори. У парламентських системах уряд та опозиція є виразними показниками громадської думки, висловленої населенням на виборах, а факт існування партійного керівництва є фактом їхньої відповідальності перед виборцями²³.

Політичні системи, які засновані на парламентській формі правління і мають однопалатний парламент, створений на підставі виборчої системи звичайної більшості, – це найоптимальніший політичний уклад, який гарантує появу та стабільність існування партійного керівництва. Другою крайністю є політична система, яка поєднує президентське правління з двопалатним парламентом, де кожна з палат має приблизно однакові чи подібні повноваження (так званий симетричний бікамералізм), який застосовує пропорційну виборчу систему без прохідного бар'єра. Між цими крайнощами існує чимало проміжних форм.

Типи партійного керівництва. Здобуття представництва в парламенті відкриває перед партією можливість безпосередньої участі в ухваленні державних рішень. Отже, найближчою метою партії стає здобуття визначених публічних

²³ *Urwin D. Political Parties, Societies and Regimes in Europe: Some Reflections on the Literature // European Journal of Political Research, 1973, 1/2.*

посад, а перспективною – забезпечення впливу на зміст державної політики. Політичні партії як державно-політичні осередки пропонують конкретну коаліційну стратегію або каталог політичних умов і вимог, які визначають основи міжпартійних відносин. Стосується це насамперед багатопартійних систем, в яких урядові кабінети мають, як правило, коаліційний характер. У двопартійних системах, а інколи і в багатопартійних (Іспанія, Греція, Швеція, Норвегія чи Данія) формуються однопартійні уряди, що контролюють абсолютну більшість мандатів у парламенті. Однак у більшості держав, де існують багатопартійні системи, партії, які досягли успіху на виборах, обирають стратегію, спрямовану на максималізацію користі у процесі формування коаліційного кабінету. Звичайно, це означає бажання отримати максимальну кількість міністерських посад, а також і посаду глави уряду. Однак партійні лідери можуть прагнути контролю над конкретними міністерствами як способу реалізації своїх програмних засад, важливих з точки зору зазначеної раніше виборчої діяльності. Тому коаліційна стратегія передбачає спробу отримання винагороди у формі контролю над певним міністерством. Таким чином, у коаліційних переговорах з'являється новий чинник – проблемна мотивація партнерів, які беруть у них участь. У такий спосіб реалізується програмна мета партій. Передбачають вони програмну стратегію, в якій визначені конкретні проблемні питання і розв'язання котрих повинно бути однією з цілей діяльності коаліційного уряду. Очевидно, що розмір і важливість цих завдань стають предметом міжпартійних переговорів. У ідеологічно споріднених партіях політика добору особливих партійних завдань може взагалі не з'явитися або відіграє незначну роль. У цій ситуації програмна стратегія може набути максималістського і наступального характеру. Навпаки, у партійній конфігурації з ідеологічними відмінностями необхідність пошуку програмного консенсусу відкриває шлях до адаптації тих вимог, які є суперечливими, коли йдеться про остаточну форму програми політики коаліційного уряду.

Враховуючи способи формування уряду партіями, можна виокремити три типи партійного керівництва: однопартійне, коаліційне, домінуюче.

Однопартійне керівництво. Цей тип партійного керівництва здебільшого з'являється в умовах існування біполярної структури партійної конкуренції, де домінують дві великі партії (двопартійність). Класичним прикладом цього типу є

Великобританія. Виборці визначають не лише партійний склад парламенту, силу існуючих в ньому фракцій, але опосередковано і склад наступного уряду та його лідера. Правляча партія користується майже необмеженими засобами, які гарантують впровадження її програми в життя. З подібним механізмом можна зустрітися також і в системах, відмінних від класичної двопартійності, хоча і приналежних до категорії систем з біполярною конкуренцією. У Норвегії та Швеції в 70-80-х рр. з'явилася система двоблокової конкуренції між соціалістичними та несоціалістичними силами. Партійна система Німеччини та Австрії називається модифікованою двопартійною системою (або дві з половиною партії). Трансформація політичної системи Франції в 70-х рр. наблизила її до двоблокової політичної системи. Політичні системи Іспанії, Греції та Італії після 1994 р. також еволюціонують у напрямку "біполярного конкурентного укладу" (конкуренція двох партій чи партійних коаліцій), що збільшує можливість формування однопартійного керівництва.

Коаліційне керівництво. За даного типу партійного керівництва на виборах жодна з партій (чи домінуюча коаліція) не здобуває парламентської більшості, необхідної для формування однопартійного уряду. Нікотра з партій не домінує, бо існує багато політичних сил, які опонують владі. Успіх партії на виборах ще не означає автоматичної її участі в правлячому уряді. Урядові коаліції швидше формуються за підсумками виборів, аніж у ході виборчої кампанії. Керівник уряду також призначається за підсумками виборів. Уряд і його програма визначаються в результаті міжпартійних домовленостей. Типовим прикладом цього типу партійного керівництва є Данія.

Домінуюче керівництво. Цей тип партійного керівництва передбачає наявність партії, яка відіграє домінуючу роль в процесі міжпартійних переговорів з приводу формування правлячої коаліції – так званої ініціативної партії. Звичайно це партія, яка контролює в парламенті найбільшу кількість мандатів. Склад партійної коаліції, політична програма (ліва чи права) можуть змінюватися, однак ініціативна партія залишається основою для наступних міжпартійних переговорів. Без її участі міжпартійні домовленості неможливі, а тому неможливе й формування уряду. Обрання глави уряду є також наслідком міжпартійних домовленостей (інколи і

внутрішньопартійних, як у випадку з Італією), найчастіше після виборів²⁴.

Теорія "кризи партійного керівництва" та її інтерпретації. Багато дослідників, які займаються демократіями Західної Європи, часто використовують тезу про кризу партійного керівництва.

Перший тип аргументів, що мають на меті підтвердити факт існування кризи партійного керівництва, можна назвати виборчими. Йдеться про переоформлення взаємних зв'язків, які налагоджуються між партіями та електоратом. Трансформація моделі партії означає, що виборча партія перестає ефективно виконувати свої функції, а особливо мобілізаційну. У такому разі послаблюється її зв'язок з електоратом, він стає менш структурованим, менш послідовним у своїх політичних симпатіях. Це, очевидно, повинно впливати на стабільність державної влади. Центральним аргументом стає явище зміни виборчої лояльності виборців. Зменшення рівня лояльності повинно свідчити про кризу стабільних партій. З'являються сумніви стосовно того, чи змінність виборчих уподобань доводить тезу про кризу партійного керівництва. Величина цього індексу зростає, але не драматично, особливо в ситуації, коли в Західній Європі не існує сильних антисистемних партій. Тому складно говорити про дестабілізацію політичної системи. Водночас дослідники помітили, що змінність виборчих настроїв безпосередньо стосується індивідуальних партій, але в межах того самого ідеологічного блоку (лівий чи правий). Це звичайно внутрішньоблокова плинність виборчих уподобань (наприклад, у рамках лівих партій) і рідко коли міжблокова (наприклад, зміщення симпатій від лівих до виразно правих).

Другий тип аргументів з'являється у 70-х рр. внаслідок поміченого соціологами явища інфантильності громадян до політичних механізмів ліберальної демократії. Р. Рос пише про громадянську інфантильність (що можна було б представити як відвернення суспільства від політичної активності), відзначаючи те, що вона безпосередньо спрямована проти конкретної державної влади (яка спирається на певну партійну формулу), але не порушує легітимації політичної системи. Важко визначити джерела цього явища. Може це, наприклад, означати, що західне суспільство досягло відносно високого

²⁴ Riker W. The Theory of Political Coalitions. – New Haven, 1962.

рівня економічної безпеки й через це значна його частина "перенеслася" у приватну сферу. Поява так званої центристської політики зробила дуже подібними одна до одної політичні партії, навіть якщо одна з них перебуває при владі. Зміна ціннісних орієнтацій та поява "нової політики" – це виразні симптоми політичної активності нових післявоєнних генерацій. Політичні партії не лише не зникли, але з'явилися їхні нові типи (наприклад, екологічні). Західні суспільства стоять на порозі нового конфлікту – боротьби матеріальних цінностей з постматеріальними. Сьогоднішня вісь політичної боротьби – це два взаємопов'язані виміри: традиційний уклад ліві-праві, який спирається на соціально-економічні лінії поділу, та новий конфлікт між традиційними та інноваційними суспільними цінностями. У обох випадках роль політичних партій висувається на перший план.

Третій тип аргументів спирається на так звану концепцію притягання влади. Згідно з нею, криза партійного керівництва державою є результатом постійно існуючої здатності груп інтересів втягувати державу у відповідальність за реалізацію їхніх партикулярних інтересів. З'являється важка бюрократизована машина, яка сама стає групою інтересу. Спостерігається фактично явище "переміщення" керівництва державою, пов'язане з існуванням так званого соціально-демократичного консенсусу: державний апарат, який формувався на підставі партійних механізмів, повинен був здійснювати функцію соціального забезпечення суспільства, що знаходить своє найповніше вираження в концепції держави добробуту. Це можливо за умови постійного економічного зростання. Економічна криза зменшує фінансові надходження, необхідні для фінансування соціальної держави. У цій ситуації не можуть бути вирішені всі прагнення груп інтересів, що зумовлює загострення процесу міжпартійної конкуренції і негативно позначається насамперед на партії, відповідальній за функціонування державного апарату. Симпатії суспільства до неї зменшуються, але це не означає, що ставиться під сумнів сама ідея партійного керівництва. Зменшення підтримки соціал-демократичних партій, наприклад, у Швеції чи Норвегії, означає лише вотум недовіри витратній моделі суспільного консенсусу. В результаті реальною стає альтернатива блоку консервативних партій, яка закладає нову модель соціальної орієнтації держави. У 70-х рр. в деяких державах Західної Європи (наприклад, у Норвегії, Швеції, Голландії та Великобританії) спостерігаємо нове загострення суперечностей

по осі ліві-праві. Правоцентристський блок у відповідь на новий суспільний виклик жертвує процесом "обтяження" державного апарату та ініціює процес обмеження бюрократичних структур.

У четвертому типі аргументів зосереджено увагу на зменшенні ролі партій у механізмі прийняття рішень на користь інших організацій (наприклад, груп інтересу). Безпосереднім результатом цього може бути виникнення тривалих структур та процедур, які дають змогу обходити партійні канали, що є загрозою для інститутів представницької демократії. У результаті партія може втратити контроль над процесом прийняття рішень. Корпоративізм пропонує заміну партійних механізмів схемою порозуміння між двома централізованими групами інтересу – бізнесом та профспілками. Виникає багато урядових та позаурядових агенцій, в яких засідають представники домінуючої групи інтересу, і це власне вони ухвалюють рішення (партії ж мають слугувати лише механізмом перенесення цих рішень до парламенту та виступати механізмом їхньої акцептації). В Австрії та Швейцарії (у 70-х рр.), а також у Німеччині і ще раніше в Швеції мав місце такий процес ерозії контрольних функцій політичних партій. Це альтернативна партійному керівництву політична структура. Однак з'являється проблема універсальності та тривалості такого типу змін. У 70-х рр. у Великобританії, Німеччині чи Голландії корпоративні процеси були стримані. Питання полягає також у тому, чи треба цей процес розглядати як універсальну формулу, альтернативну плюралістичному механізму здійснення влади²⁵.

Г. Лехмбруч відкидає, наприклад, тезу, що корпоративний процес ухвалення рішень замінить парламентські механізми, які спираються на партійне керівництво. Він вважає, що з'явиться щось на зразок функціонального поділу праці між двома підсистемами. Політичні партії сконцентрують свою увагу на виборчих та парламентських процесах, перекладаючи відповідальність за економічні процеси на корпоративістську підсистему, яка охоплює групи інтересу та органи адміністрації. В результаті виникнуть дві функціонально спеціалізовані сфери політичної активності. Багато авторів, які займаються функціонуванням корпоративістського механізму, вважають, що він не може замінити партійної системи та партійного

²⁵ Parties and party systems in liberal democracies / Ed. by S.Wolinetz. – L–NY., 1988.

керівництва, бо відразу ж з'являється ціла низка проблем, з якими може впоратися лише механізм міжпартійних переговорів. Багато авторів відзначають також обмежені можливості корпоративістського механізму у багатьох політичних сферах (наприклад, побудову консенсусу). Для Г. Лехмбруча ці дві підсистеми є автономними і взаємно стабілізуючими. Питання про те, чи є вони новою моделлю політичних взаємин, справді альтернативною плюралістичній, залишається відкритим. У Австрії та Швейцарії вони стали звичним явищем політичного життя, в Німеччині відіграли певну роль у 70-х рр., у Швеції та Норвегії корпоративний механізм був і залишається інституційною гарантією існування держави суспільного добробуту. Такий досвід не має нічого спільного з італійським, французьким, іспанським чи голландським. У багатьох країнах корпоративні уклади зумовили появу економічних криз, хіба окреме дослідження конкретних держав і оцінка придатності корпоративних механізмів у діючих там механізмах функціонування соціальної системи дасть відповідь на поставлене питання. Тоді лише можна буде щось конкретно сказати про реальність небезпеки заміни партійного керівництва корпоративними механізмами.

Певною альтернативою партійному керівництву є форми безпосередньої демократії в Швейцарії, що дає суспільству можливість безпосередньо впливати на процес ухвалення рішень, а модель референдумкратія може принаймні теоретично визнавати, що громадянин здатний безпосередньо формувати політику держави. На практиці, однак, виявляється, що референдум має дорадче значення, а ініціатива громадськості самостійно виникає дуже рідко. Надзвичайно мала кількість законів приймається саме таким чином. Це, власне, парламент, а не виборці під час голосування ухвалює більшість правових рішень. Існування у Швейцарії великих коаліцій – це спосіб ліквідації руйнівних наслідків елементів безпосередньої демократії в межах централізованої політичної системи. Можливість застосування цих інструментів зумовлює те, що парламентська більшість може зазнати поразки при загальнонародному голосуванні. Для мінімізації цього ризику формується коаліція, яка охоплює широке коло політичних партій та груп інтересів (так звана магічна формула) і яка може ефективно впливати на результати референдуму чи на процес суспільних ініціатив. Співпраця усіх партій (принаймні чотирьох основних) стає системою стабілізації цілої політичної системи, а

консенсусні механізми повинні до мінімуму обмежити елементи відкритої боротьби в межах референдумкратії.

Політичні партії загалом відіграють важливу роль у парламентських дебатах, а також і в позапарламентських переговорах. Представляють вони ширші інтереси, ніж групи бізнесу, а також незорганізовані сегменти суспільства. Це істотно, оскільки ефективність консенсусного процесу ухвалення рішень залежить від стану агрегації інтересів. Отже, питання про кризу партійного керівництва має сьогодні швидше теоретичний, ніж практичний характер²⁶.

²⁶ *Herbut R.* Koncepcja "rzadow partii" (party government).- In.: *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porownawcza / Pod. red. A.Antoszewskiego, R.Herbuta.* – Wrocław, 1997, s.198-206.